

DENISOV, V.: On the Specificity of Social Knowledge. *Filozofia* 36, 1981, No. 5, p. 493—506.

Social knowledge represents a particular kind of scientific knowledge, subordinating itself to its general criteria and laws. The specificity of social knowledge depends immediately on the specific character of the social reality itself, the social form of the motion of matter. It is determined by the typical qualitative distinctiveness of social life, the laws of its functioning and development, the specificity of social determinism whose base is made up by dialectics of the objective and subjective. Social knowledge is relatively independent in respect to social being and social activity of people, it has its inner logic and laws of development. The methodology of social knowledge has not cognitive functions only, but also selective ones in view to the evaluation of the social phenomena under investigation and to setting up of aims. In discovering the particular social phenomena man evaluates them from the aspect of certain social-class and world-view positions.

Otázka povahy a špecifika sociálneho poznania je objektom teoretických bádání a polemických diskusií nielen filozofov, ale aj predstaviteľov iných spoločenských disciplín. Svedčí to o všeobecnej významnosti tohto problému, o jeho aktuálnosti pre spoločenské vedy vcelku, ako aj pre spoločensko-politickú prax.

Otázkam teórie a metodológie sociálneho poznania, aplikácie dialektického materializmu na skúmanie historického procesu a spoločenského života venovali pozornosť K. Marx, F. Engels a V. I. Lenin. Aktívne skúmali aj problém špecifika poznania spoločenských javov, zaoberali sa metódami a prostriedkami ich vedeckej analýzy. Opierajúc sa o marxisticko-leninské dedičstvo v tejto oblasti, sovietski bádatelia v oblasti spoločenských vied ďalej tvorivo rozpracúvajú aktuálne problémy teórie a metodológie sociálneho poznania na základe najnovších výdobytkov vedeckého myslenia a z hľadiska konkrétnych úloh spoločenskej praxe.¹

Dialektická jednota materiálneho sveta, všeobecná povaha zákonov všetkých foriem pohybu hmoty predurčuje aj všeobecnosť zákonitostí poznávacieho procesu, ktorým sa podriaďuje poznanie v akejkoľvek oblasti materiálneho a duchovného sveta. Zároveň sa každá konkrétna

¹ Pozri napr. práce: ANDREJEV, I. D.: Metodologičeskije osnovy poznaniya social'nykh javlenij. Moskva 1977; Dialektika kak metodologija naučnogo poznaniya. Moskva 1978; ILJIČOV, L. F.: Filosofija i naučnyj progress. Moskva 1977; MACHOV, A. S.: Leninskaja metodologija social'nogo poznaniya. Moskva 1974; Metodologičeskije voprosy obščestvennykh nauk. Leningrad 1972, vyp. 3 a 1974, vyp. 4; PETRIAJEV, K. D.: Voprosy metodologii istoričeskoj nauki. Kyjev 1976; PLETNIKOV, J. K.: O prirode social'noj formy dviženija. Moskva 1972; ULEDOV, A. K.: Obščestvennoje soznaniye i jego struktura. Moskva 1974; FEDOSEJEV, P. N.: Dialektika sovremennoj epochi. Moskva 1978.

oblasť poznania vyznačuje určitými osobitnosťami, špecifickými metódami skúmania objektívnej skutočnosti. Korene týchto osobitností sú v povahe poznávaného predmetu, súvisia s podmienkami a zákonmi jeho vývinu.

Svoje špecifikum má aj sociálne poznanie. Tak ako sa spoločenský život a jeho vývinové zákony odlišujú od prírodných javov a prírodných zákonitostí, rovnako aj poznanie sociálnej skutočnosti sa v istej miere odlišuje od poznania prírodných procesov. Pri poznávaní spoločenského života vznikajú viaceré špecifické problémy, ktoré nejestvujú pri poznávaní prírodných javov. Preto jednota poznávacieho procesu súčasne predpokladá istú svojráznosť v teoretickom odraze prírodných a spoločenských javov.

Marxizmus vystupuje proti dvom navonok protikladným krajnostiam v interpretácii otázky vzťahu prírodovedného a sociálneho poznania, možností a hraníc použitia adekvátnych vedeckých metód pri skúmaní prírody a spoločnosti.

Prvá krajnosť súvisí so stavaním týchto dvoch oblastí poznania do absolútneho protikladu. Buržoázni teoretici, ktorí sa pridŕžajú tohto stanoviska, odôvodňujú tézu o zásadnej neaplikovateľnosti všeobecných vedeckých metód, používaných pri štúdiu prírodných fenoménov, na skúmanie spoločenského života, ľudských dejín. Ako hlavný argument sa uvádza kvalitatívna odlišnosť povahy samých objektov poznania prírodných a spoločenských vied. V prvom prípade, keďže ide o neživú prírodu, sú podľa nich použiteľné všeobecné vedecké kritériá opakovateľnosti udalostí, ktoré možno klasifikovať, pôsobí tu princíp determinácie, umožňujúci zistiť určité zákony. V druhom prípade máme do činenia s „ľudským faktorom“, s činnosťou uvedomelých bytostí v spoločenskom živote, kde do popredia vystupuje slobodná vôľa, stretávajúce sa zámery a ciele mnohých indivíduí, čo spôsobuje, že historické udalosti majú čisto individuálny, neopakovateľný charakter a teda, ako sa domnievajú, chýba tu akýkoľvek základ pre vedeckú klasifikáciu faktov a pre zistenie zákonov. K zástancom podobných názorov patria napríklad predstavitelia bádenskej školy novokantovcov, ktorí stavali proti sebe vedy o prírode ako nomotetické (formulujúce zákony) a vedy o kultúre ako idiografické (opisné). Názory, podľa ktorých v dejinách nejestvuje nijaký objektívny zmysel a zákonitá podmienenosť, sú poplatné idealistickému chápaniu príčinnosti a zákonitosti v spoločnosti (T. Lessing a iní).

Odvolávajúc sa na zásadne iné podmienky interakcie subjektu a objektu v procese skúmania spoločenských javov, predstavitelia tohto smeru neprisudzujú rozhodujúci význam vedeckým teoretickým záverom a metódam, ale emocionálnym, mravným, hodnotovým a iným subjektívnym orientáciam bádateľa. Keďže podľa ich názoru objekt sociálneho poznania nevystupuje ako samostatný faktor, existujúci podľa vlastných, vzhľadom na subjekt poznania vonkajších zákonov, ale je svojráznou objektivizáciou subjektívnych orientácií a zámerov bádateľa, poznatky o sociál-

nej skutočnosti vôbec nezaraďujú do sféry vedeckej teórie, ale výlučne do oblasti hodnotového vedomia (W. Dilthey, H. Rickert, P. Sorokin, P. Lazarsfeld).

Je zrejmé, že v tomto prípade ide o typický príklad metafyzického prístupu, pri ktorom ten, kto sa ho pridružuje, ako poznamenal F. Engels, „... myslí v samých nesprostredkovaných protikladoch“ (1, s. 41) a ignoruje jeden z nich v mene absolutizácie druhého.

Druhá krajnosť spočíva v nivelizácii akéhokoľvek rozdielu medzi predmetom prírodných a spoločenských vied, v pokusoch stotožňovať prírodné a sociálne zákony, mechanicky prenášať výskumné metódy prírodných vied do oblasti vied spoločenských. Nakoľko zástancami tohto smeru sa spoločnosť pokladá za súčasť prírody, natoľko jej poznanie, ako sa domnievajú, sa môže realizovať rovnakými cestami a prostriedkami, akými sa poznávajú všetky prírodné javy. Sociálne poznanie vystupuje teda iba ako zvláštna forma, ako jeden z aspektov logiky vedeckého poznania. Metodologická problematika sociálneho výskumu sa podľa nich svojou podstatou ničím neodlišuje od metodologickej problematiky vedeckého poznania (K. Popper, E. Nagel, P. Feyrabend).

Nepochybne sa tu stretávame s prejavom eklektického výkladu danej otázky. Hoci formálne sa aj uznáva existencia protikladnosti dvoch vedeckých oblastí, súčasne sa presne nerozlišuje ich kvalitatívny rozdiel, dochádza k ich neopodstatnenému zmiešaniu a k svojoľnej zámene jedného javu iným.

Marxisticko-leninská teória poznania uskutočnila kritickú analýzu oboch týchto prístupov. Podľa marxizmu-leninizmu je vedecké poznanie jednotným systémom s jednotnými spôsobmi výstavby vedeckej teórie, so spoločnými zákonitosťami postupu myslenia od konkrétneho k abstraktnému, ktorého cieľom je poznanie objektívnej pravdy, no zároveň jestvuje istý rozdiel medzi vedami o prírode a vedami o spoločnosti. Ich protikladnosť však nemá metafyzický, ale dialektický charakter, a teda medzi sociálnym a prírodovedným poznaním nejestvujú nepreniknuteľné bariéry. Sociálne poznanie je osobitným druhom vedeckého poznania, podriaďujúcim sa jeho všeobecným kritériám a zákonitostiam.

Obsiahnutie a vedecké zachytenie logiky historického procesu, pochopenie zdanlivo svojoľnej a chaotickej spleti rozmanitých udalostí a javov spoločenského života, pochopenie zákonov a mechanizmov jeho fungovania, jeho vývinových tendencií a perspektív je niekedy úloha oveľa náročnejšia než skúmanie najzložitejších prírodných fenoménov. Historický proces je protirečivý a mnohovariantný proces, v ktorom sa rôzne alternatívy preplietajú s nerealizovanými možnosťami, logika historických zákonov sa preplieťa s náhodami, postupné napredovanie s „občasnými gigantickými skokmi späť“. Hoci sociálne zákony vcelku majú dynamický charakter, nevylučuje to, ale predpokladá boj protikladných tendencií v spoločenskom živote, ktorých konkrétnym prejavom je pretínanie úhrnných činov množstva ľudí, sledujúcich rôzne ciele. Každá historická

udalosť má svoje vlastné individuálne črty, určujúce jej unikátnosť. Avšak táto unikátnosť nemá absolútny, ale relatívny charakter, lebo v dejinách badať dialektickú jednotu individuálneho a všeobecného, opakovateľného a neopakovateľného, náhodného a nevyhnutného. Pri konkrétnej svojráznosti sa obsahová podstata každej historickej udalosti zároveň vyznačuje takými všeobecnými vlastnosťami a podobnými črtami, ktoré sa za určitých podmienok reprodukujú v analogických javoch, vzťahujúcich sa buď na iné etapy historického vývinu, alebo na iné spoločnosti nachádzajúce sa v tom istom štádiu dejín. Napríklad základné zákonitosti v dejinách prvej socialistickej revolúcie v Rusku z r. 1917 sa stali všeobecnými zákonitosťami všetkých nasledujúcich socialistických revolúcií. V priebehu historického vývinu každé také „opakovanie“ vždy znova nevyhnutne nadobúda svoj osobitný — tak obsahom, ako aj formou — výraz, čo je podmienené novými konkrétno-historickými podmienkami, celkovým napredovaním spoločenského pokroku.

Proces skúmania javov a tendencií spoločenského vývinu predpokladá dostatočne dokonalé nástroje teoretickej analýzy. Takým nástrojom je marxisticko-leninská teória poznania, v ktorej sa zovšeobecňuje dejinná skúsenosť vývinu ľudského poznania a súčasné formy vedeckého myslenia. Formulujúc cesty a metódy vedeckého poznania sociálnej skutočnosti, marxisticko-leninská teória poznania ako svoju organickú súčasť obsahuje dialektikomaterialistickú metodológiu. Klasici marxizmu-leninizmu rozpracúvali teóriu a metodológiu sociálneho poznania na základe všestrannej analýzy spoločenskej revolučnej praxe, rešpektovania potrieb a cieľov triedneho boja proletariátu. Preto marxizmus-leninizmus ako teória sociálneho poznania aj činnosti je základom revolučno-pretvárajúcej aktivity robotníckej triedy a jej marxistickej strany. V ňom sú v organickej jednote funkcie poznania a pretvárania sociálnej skutočnosti.

Špecifikum sociálneho poznania bezprostredne závisí najmä od špecifickej povahy samej sociálnej skutočnosti, sociálnej formy pohybu hmoty. Určujú ho charakteristické kvalitatívne osobitosti spoločenského života, zákonov jeho fungovania a rozvoja, pôsobí tu špecifikum sociálneho determinizmu, ktorého základom je dialektika objektívneho a subjektívneho. K špecifickosti sociálneho poznania v tejto súvislosti patrí zložitosť vyčlenenia objektívnej stránky spoločenského života a odhalenie objektívnych zákonov dejín, ktoré sa realizujú prostredníctvom uvedomelej činnosti ľudí. V procese sociálneho poznania dochádza k svojráznej transformácii objektívnej skutočnosti, objektívne jestvujúceho obsahu a formy poznávaného javu vo vedomí poznávajúcich individuí, vyznačujúcich sa istými sociálnymi postojmi, triednymi cieľmi a zámermi. Preto obraz, formujúci sa vo vedomí poznávajúceho subjektu, má tak objektívne, ako aj subjektívne prvky, nevyhnutne obsahuje aj svetonázorový aspekt. Tieto rôzne stránky sociálneho poznania na seba vzájomne pôsobia a táto interakcia má kauzálnu povahu. V tomto zmysle princíp relatívnej samostatnosti sociálneho poznania neprotirečí prin-

cípu sociálneho determinizmu, ale naopak, napomáha odhalenie jeho charakteristických zvláštností.

Rozpracovanie teoreticko-poznávacích a metodologických princípov skúmania sociálnej skutočnosti, osobitosti a špecifické vlastnosti sociálneho poznania sú vcelku určované týmito základnými faktormi.

Nachádzanie objektívnej pravdy v procese poznania sociálnej skutočnosti má svoje protirečenia tak objektívneho, ako aj subjektívneho rázu. Prvé súvisia s mimoriadnou zložitou a protirečivosťou samého predmetu sociálneho poznania — spoločenského života, historického procesu. Spoločnosť je zložitý, od ostatného materiálneho sveta kvalitatívne odlišný, vysokoorganizovaný vyvíjajúci sa systém. Spoločnosť tvorí najvyšší stupeň vývinu a organizácie živého sveta. Zákony, ktoré tu pôsobia, sa prejavujú špecificky a odlišujú sa od zákonov prírody svojou zložitou ako zákony najvyššej formy pohybu hmoty. Zložitost odhaľovania a poznania sociálnych zákonov je podmienená aj tým, že sa spravidla neprejavujú bezprostredne, ale sprostredkovane, ako isté sociálne tendencie. Nie je náhodné, že ich odhalenie súviselo so značnými ťažkosťami a že si vyžiadalo dlhšie časové obdobie než objavenie základných zákonov prírody.

Osobitosť spoločnosti ako sociálneho organizmu spočíva v tom, že sa vytvára činnosťou ľudí a súčasne človek sám je produktom dejín, určitých spoločenských vzťahov. Vyjadrujú rozmanité vzťahy medzi ľuďmi v spoločnosti, tieto spoločenské vzťahy majú výrazne zložitejší, mnohotvárnejší a protirečivejší charakter než vzťahy v prírode. Ľudská skutočnosť „je práve taká mnohoraká, aké mnohoraké sú *určenia* ľudskej *podstaty*“. (2, s. 97)

Špecifikum sociálneho poznania sa v neposlednom rade určuje aj samým charakterom činnosti ľudí v procese „spoločenskej produkcie svojho života“, ktorá zahŕňa tak materiálnu, ako aj duchovnú činnosť. Poznanie nielen materiálnych, ale aj duchovných zákonitostí, ideálnych súvislostí a vzťahov v spoločenskom živote podmieňuje zasa aj špecifické osobitosti samého poznávacieho procesu.

Keďže spoločnosť je samovyvíjajúci sa systém spoločenských vzťahov, zahrnujúci najrozličnejšie druhy ľudskej činnosti, spoločenské vedy sa musia zaoberať skúmaním množstva rôznych štruktúr — ekonomických, politických, sociálnych aj duchovných. Každá z nich — nachádzajúc sa v dialektickej interakcii — má svoje zákony a zvláštnosti fungovania. Spoločenské javy sú zložitými systémami, ktorých všetky prvky a vlastnosti existujú v organickej súvislosti a celistvosti.

Proti rôznym vulgarizátorsko-metafyzickým chápaniam spoločenského života stavia marxizmus požiadavku rešpektovať zložitost dialektickej interakcie rozmanitých spoločenských vzťahov v rámci „sociálnych organizmov“ ako celku, analyzovať protirečivý charakter celého súhrnu spoločenských javov tak v ich konkrétnej súvislosti, ako aj v ich historických premenách. Odhaľujúc zákonitosti spoločenského bytia,

marxisti chápu zákony dejín ako zákony predmetnej činnosti ľudí, determinovanej materiálnymi podmienkami.

Z povahy sociálneho, vyznačujúceho sa mnohorakosťou podstaty a zložitými interakciami, vyplýva aj potreba komplexného prístupu k skúmaniu spoločenských javov a procesov, využívania poznatkov a metód mnohých spoločenských, ale aj prírodovedných disciplín. Iba pri takom komplexnom prístupe je možné skutočne hlboké a všestranné poznanie spoločnosti a sociálnej činnosti človeka, odhalenie podstaty rôznych spoločenských javov v systéme ich celkovej vzájomnej súvislosti a dialektickej jednoty.

Základom poznania sociálnej skutočnosti je spoločensko-historická prax. Pritom však aj spojenie spoločenskej teórie so životom má svoje špecifikum. Aby sa zabezpečil proces spoločenského vývinu, musí spoločnosť okrem iného sama seba poznávať, musia sa rozširovať poznatky o procesoch a zákonitostiach sociálneho života, o cestách a prostriedkoch jeho pretvárania, musia sa regulovať vzťahy medzi spoločnosťou a prírodou. Úlohou sociálneho poznania je odhaľovať zákonitosti samej praxe, osobitosti spoločensko-praktickej činnosti ľudí. Bez toho v zásade nie je možné poznanie historických zákonov, prejavujúcich sa práve prostredníctvom činnosti ľudí. „Vypátrať hybné príčiny, napísal F. Engels, ktoré sa tu jasne alebo nejasne, bezprostredne alebo v ideologickej, ba dokonca v náboženskej forme odzrkadľujú ako vedomé pohnútky v hlavách konajúcich nás a ich vodcov — takzvaných veľkých ľudí — to je jediná cesta, ktorá nás môže priviesť na stopu zákonov vládnučich v dejinách ako celku, aj v jednotlivých obdobiach a jednotlivých krajinách.“ [3, s. 269—270]

Sociálne poznanie má relatívnu samostatnosť voči spoločenskému bytiu a sociálnej činnosti ľudí, má svoju vnútornú logiku a vývinové zákonitosti. Ak by nebolo tejto relatívnej samostatnosti, nachádzalo by sa sociálne poznanie v absolútnej závislosti od spoločenského bytia, čo by predurčovalo jeho pasivitu, nemožnosť aktívne spätne pôsobiť na toto bytie.

Medzi ťažkosti a protirečenia objektívneho rázu treba rátať aj niektoré gnozeologické osobitosti sociálneho poznania. Po prvé, možno ukázať na faktor diskontinuity konkrétnych spoločensko-historických procesov a na (v súvislosti s tým) vznikajúce ťažkosti pri porovnávaní sformulovaných teoretických poučiek a záverov s výsledkami historickej aktivity ľudí podľa potrieb vedca, na nemožnosť retrospektívne reprodukovat' v realite modely javov, vyskytujúcich sa v minulosti. Po druhé, relatívnu obmedzenosť využitia foriem empirického výskumu. Po tretie, komplikovanosť rozčlenenia gnozeologického a ontologického problému v historickom materializme.

V spoločnosti sa jav často nezhoduje s podstatou. Pritom možnosť odhalenia skutočnej podstaty javu za skreslenou formou jeho prejavu podmieňujú viaceré okolnosti. Predovšetkým je potrebný istý stupeň

„zrelosti“ samého skúmaného sociálneho fenoménu, určitá úroveň spoločenského vývinu vcelku. Iba pri dostatočne vysokej úrovni historického vývinu sa stáva zjavnou súvislosť medzi určitým spoločenským javom, ktorý dosiahol klasickú rozvinutú formu, a zákonitostami jeho prejavu, vytvára sa možnosť ich poznania. Vôbec nie je náhodné, že vznik marxizmu ako sociálnej teórie a metodológie vedeckého poznania bol možný iba na určitej etape historického vývinu spoločnosti.

Pri poznávaní sociálnej skutočnosti — vzhľadom na maximálnu zložitost a protirečivosť prejavu zákonitostí jej fungovania a vývinu — osobitne dôležitou sa stáva existencia systému rozličných prostriedkov vedeckého skúmania, ktoré majú určité špecifikum. Pre proces sociálneho poznania je dôležitý nielen dosiahnutý konečný výsledok, t. j. zistenie objektívnej pravdy, ale aj spôsob zdôvodňovania tohto výsledku. Pri zdôrazňovaní dialektickej spätosti cieľa a prostriedkov procesu sociálneho poznania K. Marx napísal: „Pravdivý má byť nielen výsledok skúmania, ale aj cesta k nemu.“ (4, s. 25)

Objektívnosť reprodukcie spoločenských javov je priamo závislá od konkrétno-historickej úrovne rozvoja teórie a metodológie vedeckého skúmania. Pred K. Marxom a F. Engelsom všetky pokusy objektívne správne vysvetliť zákony spoločenského vývinu, odhaliť dialektiku historického procesu neboli úspešné okrem iného práve preto, že neexistovala efektívna vedecká metodológia skúmania. K zvedečeniu spoločenských vied došlo iba vďaka tomu, že zakladatelia marxizmu vytvorili a na skúmanie sociálnych javov aplikovali dialektickomaterialistický prístup. Konkretizácia všeobecnofilozofických metodologických princípov v systéme zákonov a kategórií historického materializmu umožnila aplikovať Marxov filozofický materializmus na poznanie spoločenského života. Metodológia historického materializmu, ktorá je analógom sociálnej skutočnosti, vystupuje ako subjektívne vyjadrenie objektívnych zákonov skúmaného objektu. Ako napísal L. F. Iljičov, „metodológia historického materializmu je »vystrihnutá« podľa predlohy samého objektu skúmania, t. j. spoločenského života“. (5, s. 161)

Pri skúmaní osobitností poznávacieho procesu v rôznych oblastiach vedeckého poznania nemožno obísť otázku vzájomného vzťahu metód dialektického a historického materializmu v tomto procese. Dialektický materializmus je najvšeobecnejšou teóriou objektívnej skutočnosti, univerzálnou teóriou jej poznávania a pretvárania. Všeobecný charakter majú aj zákony dialektického materializmu a jeho kategoriálny aparát. Historický materializmus je aplikovateľný iba na sociálnu formu pohybu hmoty, je filozofickou teóriou konkrétnejšej úrovne. Jeho kategoriálny aparát, teória a metodológia majú preto menej všeobecný charakter. Ich všeobecnosť je vymedzená rámcom skúmania spoločnosti a vzťahuje sa iba na systém spoločenských vied.

Metódy dialektického a historického materializmu sú jednotné v tom zmysle, že sú to varianty jednotnej dialektickomaterialistickej metódy.

Navzájom sa však odlišujú objektom skúmania, ako aj úrovňou všeobecnosti a konkrétnosti svojho kategoriálneho aparátu a analyzovaných zákonov. Všeobecné princípy metódy materialistickej dialektiky sú aplikovateľné na poznanie spoločnosti iba natoľko, nakoľko má sociálna forma spoločné črty s inými formami pohybu hmoty a v tom istom rámci sú na poznanie spoločnosti aplikovateľné závery všeobecnofilozofickej gnozeológie. Analýzu zvláštneho v spoločnosti možno zasa uskutočniť iba z pozícií konkretizovanej metodológie poznania, ktorá sa rozpracúva predovšetkým v historickom materializme, ktorý je všeobecnou teóriou a metodológiou sociálneho poznania. Teória a metodológia sociálneho poznania úzko súvisia so všeobecnofilozofickou teóriou a metodológiou. Prakticky ich nemožno rozpracúvať bez toho, aby sa neanalyzovali všeobecnofilozofické základy teórie a metodológie sociálneho poznania. No pritom treba rešpektovať aj iné: teória a metóda sociálneho poznania musia odrážať špecifikum zákonov spoločenského života, svojráznosť teórie historického procesu.

Marxisticko-leninská poučka o triednej a stránickej povahe sociálneho poznania taktiež v mnohom určuje jeho špecifikum, podstatnú odlišnosť od vedeckého poznania prírodných javov a zákonov. Nezávisle od toho, či sa nadstavbové javy, vrátane poznania sociálnej skutočnosti, formujú živelné alebo uvedomele, t. j. na vedeckom základe, ich prvopríčinou sú objektívne jestvujúce materiálne podmienky a potreby. Odrážajúc sa vo vedomí ľudí, podmieňujú formovanie rôznych ideí a teórií. Práve preto, ako zdôrazňoval V. I. Lenin, bádateľ musí „hľadať korene spoločenských javov vo výrobných vzťahoch... vidieť za nimi záujmy istých tried“. [6, s. 614]

Tak aj proces sociálneho poznania sa v konečnom dôsledku determinuje materiálnymi podmienkami bytia ľudí, úrovňou rozvoja výroby a charakterom využívania materiálnych a duchovných hodnôt. Sociálna determinovanosť spoločenského vedomia bezprostredne pôsobí aj na teoretický odraz spoločenského bytia, na obsahovú podstatu teoreticko-metodologických poučiek a princípov. Pri samej konštatácii tých-ktorých sociálnych faktov — nehovoriac už o ich hodnotení — sa spravidla objavuje oveľa viac rozdielnych chápaní a protirečení než pri skúmaní prírodných fenoménov.

Metodológia sociálneho poznania nemá iba poznávacie, ale aj selektívne funkcie vzhľadom na hodnotenie poznávaných sociálnych javov a vytyčovanie cieľov. Pri poznávaní tých-ktorých spoločenských javov ich človek súčasne aj hodnotí z hľadiska určitých sociálno-triednych a svetonázorových pozícií. Tým, ako tieto javy hodnotí, sa určuje aj jeho vzťah k nim, podmieňuje sa tá či oná ideovo-teoretická interpretácia javov, ako aj vytyčovanie tých či iných praktických úloh. Poznáme napríklad požiadavku, aby marxistický bádateľ „pri každom hodnotení udalosti priamo a otvorene zastával hľadisko istej spoločenskej skupiny“ [6, s. 491], a to revolučnej triedy.

Z výskumného objektu spoločenských vied, z ich sociálnych funkcií vyplýva ich ideologický charakter. Preto triednosť, straníckosť preniká do samého tkaniva spoločenských vied, do ich teoretickej výzbroje. Triedna zameranosť bádateľa, jeho ideologická orientácia podstatne ovplyvňujú priebeh a najmä výsledok poznania, závery, ku ktorým dochádza.

Protirečenia subjektívneho rázu, ktoré súvisia s procesom sociálneho poznania, majú svoje korene predovšetkým v sociálno-triednej povahe subjektu poznania. Subjektom poznania nie je abstraktná osobnosť, ale tento subjekt vždy patrí k určitej spoločnosti a triede, je pod vplyvom konkrétnych historických podmienok svojho spoločenského bytia, ktoré vcelku určujú jeho vedomie a správanie, svetonázorové pozície. Práve z týchto ideových a triednych pozícií sa vníma a odráža objekt sociálneho poznania. Preto, ako zdôrazňoval V. I. Lenin „v spoločnosti, vybudovanej na triednom boji, nemôže byť »nestrannej« vedy o spoločnosti“. (7, s. 11)

Práve konkrétne miesto, ktoré ľudia zaujímajú v systéme ekonomických vzťahov, ich vzťah k výrobným prostriedkom, k riadeniu výrobných procesov a k rozdeľovaniu materiálnych statkov podmieňujú napríklad existenciu protikladných svetonázorových stanovísk a ideologických orientácií u takých antagonistických tried, ako sú proletariát a buržoázia. Rozdielne hodnotenie sociálnych javov a udalostí predstaviteľmi rôznych tried a sociálnych skupín bol a je predmetom ideologického boja.

Na proces poznávania a hodnotenia spoločenských javov nesporne pôsobí taký subjektívny faktor, ako sú city, emócie, vášne. „Bez »ľudských emócií«, písal V. I. Lenin, človek nehľadal, nehľadá a nemôže hľadať pravdu.“ (8, s. 237)

Poznanie sociálnych javov nie je výsledkom nestranného teoretizovania. Sociálne kategórie nie sú „mŕtvymi“, sociálne neutrálnymi abstrakciami. Majú konkrétny sociálno-triedny obsah, odrážajú živú historickú realitu. Ináč to ani nemôže byť, lebo ľudia súčasne robia aj poznávajú dejiny a sledujú pritom určité ciele. „... Dejiny vývoja spoločnosti sa v jednom bode podstatne líšia od dejín vývoja prírody. V prírode — pokiaľ si nevšímame spätné pôsobenie človeka na prírodu — existujú len nevedomé, slepé sily, ktoré na seba pôsobia a v ich vzájomnom pôsobení sa uplatňuje všeobecný zákon. V ničom, čo sa deje — ani v bezpočetných zdanlivých náhodnostiach, ktoré možno zbadať na povrchu, ani v konečných výsledkoch, ktoré potvrdzujú zákonitosti vnútri týchto náhodností — nedeje sa nič ako chcený, vedomý cieľ. Naproti tomu v dejinách spoločnosti sú konajúcimi činiteľmi ľudia obdarení vedomím, konajúci s rozvahou, alebo pod vplyvom vášní a usilujúci sa dosiahnuť určité ciele; nič sa tu nedeje bez vedomého úmyslu, bez chceného cieľa.“ (3, s. 268)

Pri poznávaní sociálnych javov, formulovaní hodnotiacich súdov bádateľ nevyhnutne prežíva a vo svojich názoroch adekvátne vyjadruje

sympatie alebo antipatie k určitým sociálnym skupinám a hnutiam, ku konkrétnym udalostiam, prijíma ich alebo odmieta. Bez ľudskej vášne, lásky a nenávisťi by sa v dejinách, ani v dejinách spoločenského myslenia nič veľké nedokázalo. Potvrdzuje to aj vedecký heroizmus zakladateľov marxizmu-leninizmu, ich vášnivý zápas za straníckosť teórie vedeckého socializmu.

To, že dosahovanie objektívnej pravdy pri poznávaní sociálnej skutočnosti neprebíha v „akademickom vákuu“ zbavenom vplyvu triednych záujmov a hodnotových orientácií, nevyhnutne poznamenáva ten-ktorý spôsob nazerania na svet, určuje charakter jeho teoretického odrazu. Poznávanie sociálnej skutočnosti je nevyhnutne v tej či inej miere sprostredkované praktickým vedomím indivíduí podieľajúcich sa na spoločenskom živote. „Interakcia praktického vedomia v jeho rôznych druhoch a vlastného vedeckého výskumu, napísal V. S. Švyriov, určuje svojráznosť poznávania sociálnych javov v porovnaní s prírodovedným poznaním.“ (9, s. 123)

Rozpracovanie vedecko-teoretických predstáv pri poznávaní sociálnej skutočnosti predpokladá preto zistenie a kritické hodnotenie hodnotových orientácií samého bádateľa, ktoré spoločenská veda nemôže ani eliminovať ani ignorovať. Avšak osobnostný vzťah k skúmaným sociálnym javom a udalostiam sám osebe vôbec nie je prekážkou objektívnosti ich poznania, nepredurčuje ich nevyhnutne skreslený odraz v teoretickom vedomí. Osobnostný postoj je nevyhnutným faktorom, ktorý za istých podmienok priaznivo ovplyvňuje sociálne poznanie.

Teoretický odraz a hodnotenie skutočnosti v procese poznania sú závislé od subjektu, z toho však vôbec nevyplýva, že sú bezpodmienečne subjektivistické a nezávislé od objektu. Podstata problému nie je v tom, či je alebo nie je proces sociálneho poznania poznačený osobnostnými postojmi a subjektívnymi orientáciami (vždy tu existujú a pôsobia), ale v tom, aká je východisková sociálno-triedna a teoreticko-svetonázorová pozícia bádateľa, či napomáha alebo prekáža zistenie objektívnej pravdy. Obsahová podstata a zameranosť uskutočňovaného výskumu závisí práve od toho, z akých ideovo-teoretických predpokladov vedec vychádza, akými svetonázorovými a metodologickými princípmi sa riadi, stanoviská ktorej triedy zastáva, čie záujmy reprezentuje a obhajuje.

Napriek nárokom na „deideologizáciu“ sociálneho poznania, napriek tvrdeniam buržoáznych ideológov o možnosti postaviť sa „nad“ záujmy strán v politike a vo filozofii celá historická skúsenosť svedčí o vedeckej neopodstatnenosti a praktickej nemožnosti také požiadavky realizovať. V skutočnosti, ako ukázali zakladatelia marxizmu-leninizmu, akékoľvek popieranie triednej podstaty spoločenských ideí a teórií nie je nič iné ako vedomé klamstvo alebo omyl. Pri odhaľovaní demagogickej podstaty tézy o „nestrannej“ vede o spoločnosti a pri dokazovaní, že taká veda nemôže existovať v spoločnosti vybudovanej na triednom boji, V. I. Lenin napísal: „... niet takého človeka, ktorý by sa *neposta-*

vil na stranu tej či onej triedy (keď pochopil ich vzájomné vzťahy), ktorý by sa netešil z úspechov tejto triedy, ktorého by nezarmútili jej neúspechy, ktorý by nezahorel hnevom na tých, čo sú k nej nepriateľsky naladení, na tých, čo brzdia jej vývin ...“ (10, s. 629)

Stanovisko buržoázných ideológov je stanoviskom dvojtvárneho Já-nusa, v ktorom sa spájajú dva protikladné princípy: na jednej strane sa zo sociálnych javov vylučuje ich triedny charakter, zastiera sa ich podmienenosť vládnúcimi spoločenskými vzťahmi a záujmami sociálnych vrstiev, na druhej strane sa robí zastretá apologetika triednych pozícií imperialistickej buržoázie, subjektívno-tendenčná interpretácia všetkých spoločenských udalostí, podáva sa prekrútený výklad filozofických pojmov a kategórií v zmysle ospravedlňovania a obhajoby prežitého systému kapitalistických vzťahov. Obmedzenosť triedneho vedomia, ktorou sa nevyhnutne vyznačujú predstavitelia každého prežívajúceho sa antagonistického spoločenského zriadenia, sa prejavuje aj v deformácii teoretického myslenia buržoázných ideológov, v ich úsilí neodhaľovať, ale naopak zastierať a prekrúcať pravdu. Hľadanie vedeckej pravdy sa v buržoázných sociálnych bádaniach nahrádza reprodukováním (a to v pseudoteoretickej podobe) hodnotových orientácií vládnúcich vykorisťovateľských skupín, v ktorých sa odráža a fixuje ich egoistický triedny záujem.

Hlásanie objektivismu s jeho tézou o sociálnej indiferentnosti poznávacieho procesu môže v skutočnosti znamenať iba dve veci. Buď je to živelný pokus vedca izolovať sa od reálnej skutočnosti a jej protirečení, uzavrieť sa v rámci úzkeho profesionalizmu a zbaviť sa zodpovednosti za jestvujúci „poriadok vecí“, alebo ide o vedomé zrieknutie sa kritického postoja k skutočnosti s cieľom jej ospravedlnenia, úsilie o fatalistické zmierenie sa s ňou vo svojich teoretických konštrukciách.

Marxizmus neprekonáva objektivismus tým, že by ho doplňoval subjektivismom, ale usiluje sa o uvedenie do súladu toho, čo má byť, s tým, čo jestvuje, t. j. teórie a praxe. Iba teoretik, ktorý zastáva pozície pokrokových, revolučných spoločenských síl, je zainteresovaný na objektívnej pravdivosti sociálneho bádania, rovnako ako iba potreby pokrokových síl môžu byť totožné s objektívnymi potrebami spoločenského vývinu. Napríklad potreby robotníckej triedy odstrániť kapitalistické spoločenské vzťahy v určitom štádiu historického vývinu a nastoliť revolučnou cestou nové socialistické spoločenské vzťahy sú v súlade s objektívnymi potrebami a tendenciami rozvoja spoločnosti. Súčasne zasa záujmy reakčných, prežitých tried sa nevyhnutne dostávajú do konfliktu s objektívnymi potrebami spoločnosti, protirečia historickej nevyhnutnosti jej napredovania.

V prípade robotníckej triedy a jej ideológov, reprezentujúcich najpokrokovejšiu časť spoločnosti, subjektívne triedne záujmy a hodnotenia sa vcelku zhodujú s objektívnou nevyhnutnosťou. V. I. Lenin neraz zdôrazňoval, že gnozeologickým východiskom marxistického hodnotenia spoločenských javov musí byť zhoda našich predstáv so skutočnosťou. Vo

vedeckej teórii aj v spoločensko-historickej praxi marxisti neustále vystupujú proti akýmkoľvek prejavom subjektivismu a voluntarizmu, ktoré ignorujú pôsobenie objektívnych zákonitostí. Základom marxistického hodnotenia spoločenských javov je vždy trpezlivá analýza objektívnych podmienok, chápanie zákonitého charakteru historickej nevyhnutnosti. „Ak chápeme nevyhnutnosť javu, napísal V. I. Lenin, máme k nemu, pochopiteľne, celkom iný postoj, sme schopní zhodnotiť všetky jeho stránky.“ (10, s. 263)

Niekedy sa stretávame s výrokmí, že hlavnou vecou v marxisticko-leninskej filozofii je metóda skúmania a vysvetľovania prírodných, spoločenských a myšlienkových procesov. Pri takom jednostrannom zdôrazňovaní sa neodhaľuje organická súvislosť interpretačnej a pretvárajúcej stránky tohto celistvého revolučného učenia zameriavajúceho praktickú a duchovnú činnosť ľudí na premenu sveta. Poznanie spoločenských javov a zákonov samo osebe nemôže viesť ku zmene sociálnej skutočnosti, nemôže prakticky vyriešiť určitý spoločenský problém, protirečenie. Na to je potrebná sociálna aktivita ľudí, ktorí sa vo svojej činnosti opierajú o poznané vlastnosti a zákonitosti spoločenského bytia. Jediným objektívne reálnym základom všetkých spoločenských zmien je praktická, revolučno-pretvárajúca činnosť ľudí. Spoločenské idey a teórie sa stávajú materiálnou silou schopnou pretvoriť svet iba vtedy, keď ovládnu vedomie nás, keď sa masy nimi riadia vo svojej praktickej, revolučnej činnosti orientovanej na dosiahnutie určitých progresívnych cieľov, na vytvorenie kvalitatívne novej sociálnej reality. „Na prekorenie myšlienky súkromného vlastníctva, napísal K. Marx, úplne stačí prekorenie predstavovaný komunizmus. Na zrušenie skutočného súkromného vlastníctva treba skutočnú komunistickú akciu.“ (2, s. 109)

Syntéza materializmu a dialektiky v marxisticko-leninskej metodológii sociálneho poznania umožnila nielen vedecky vysvetliť reálne procesy spoločenskej skutočnosti, odhaliť ich podstatu a zákonitosti, ale aj pochopiť, ako a prečo treba túto skutočnosť meniť, umožnila určiť najúčelnejšie cesty a najefektívnejšie prostriedky jej revolučnej premeny.

Zároveň proces spoločenského vývinu a ľudskej činnosti, miera a charakter uspokojovania spoločenských potrieb priamo závisia od toho, nakoľko si ich ľudia uvedomujú a nakoľko ich vedecky poznajú. Kým sa záujmy a potreby spoločnosti a určitých tried neodrazia v ľudskom vedomí, vedecky sa nepochopia a nesformulujú, nemôžu sa v plnej miere stať hybnou silou spoločenského pokroku, nemôžu usmerňovať vedomú činnosť ľudí. „Všetko, čo uvádza ľudí do pohybu, napísal F. Engels, musí prejsť ich hlavou.“ (3, s. 270)

Korenie subjektu závisí od objektívnych podmienok jeho bytia a činnosti. Avšak je to práve človek, ktorý pri menení týchto podmienok vytvára okolnosti v rovnakej miere, v akej ony tvoria jeho. No aby človek mohol meniť podmienky svojho spoločenského bytia, musí ich poznávať, musí nadobúdať a hromadiť poznatky o mechanizmoch a zákonoch, kto-

ré regulujú spoločenský život. Úroveň vedeckého poznania sociálnej skutočnosti, stupeň ľudského ovládania zákonitostí spoločenského vývinu v mnohom určujú nielen menšiu či väčšiu adekvátnosť teoretickej reprodukcie tejto skutočnosti, ale aj efektívnosť sociálno-pretvárajúcej činnosti ľudí, rýchlosť historického pokroku. Pritom akékoľvek poznanie má historicky relatívnu povahu, ale sám poznávací proces je nekonečný. Poznávanie spoločenskej skutočnosti človeku umožňuje predvídať a usmerňovať cesty a tendencie budúceho vývinu spoločnosti a v súlade s tým si vytyčovať určité úlohy a ciele.

LITERATÚRA

1. ENGELS, F.: Anti-Dühring. Bratislava 1976.
2. MARX, K. — ENGELS, F.: Malé ekonomické spisy. Bratislava 1965.
3. MARX, K. — ENGELS, F.: Vybrané spisy v piatich zväzkoch, zv. 5. Bratislava 1978.
4. MARX, K. — ENGELS, F.: Spisy 1. Praha 1961.
5. ILJIČOV, L. F.: Filosofija i naučnyj progress. Moskva 1977.
6. LENIN, V. I.: Zbrané spisy 1. Bratislava 1979.
7. LENIN, V. I.: Spisy 19. Bratislava 1958.
8. LENIN, V. I.: Spisy 20. Bratislava 1956.
9. Voprosy filosofii, 1972, č. 3.
10. LENIN, V. I.: Zbrané spisy 2. Bratislava 1979.

О СПЕЦИФИКЕ СОЦИАЛЬНОГО ПОЗНАНИЯ

Владимир Денисов

Социальное познание — особый вид научного познания, подчиняющийся его общим критериям и закономерностям. Специфика социального познания находится в непосредственной зависимости прежде всего от специфического характера самой социальной действительности, социальной формы движения материи. Она определяется отличительными качественными особенностями природы общественной жизни, законов ее функционирования и развития, спецификой социального детерминизма, в основе которого лежит диалектика объективного и субъективного. Социальное познание обладает относительной самостоятельностью по отношению к общественному бытию и социальной деятельности людей, имеет свою внутреннюю логику и закономерности развития. Методология социального познания обладает не только познавательными, но и избирательными функциями по отношению к оценке познаваемых общественных явлений и целеполаганию. Познавая те или иные общественные явления, человек одновременно и оценивает их с определенных общественно-классовых и мировоззренческих позиций.

ÜBER DAS SPEZIFIKUM DER SOZIALEN ERKENNTNIS

Vladimir Denisov

Die soziale Erkenntnis ist eine besondere Gattung der wissenschaftlichen Erkenntnis, die den allgemeinen Kriterien und Gesetzmässigkeiten unterliegt. Das Spezifikum der sozialen Erkenntnis hängt unmittelbar besonders von der spezifischen Beschaffen-

heit der sozialen Wirklichkeit, von der sozialen Bewegungsform der Materie ab. Es wird von den charakteristischen qualitativen Besonderheiten des gesellschaftlichen Lebens, den Gesetzen seiner Funktionierung und Entwicklung, vom Spezifikum des sozialen Determinismus, dessen Grundlage die Dialektik des Objektiven und Subjektiven ist, bestimmt. Die soziale Erkenntnis besitzt eine relative Selbständigkeit gegenüber gesellschaftlichem Sein und sozialer Tätigkeit der Menschen, sie zeichnet sich durch innere Logik und Entwicklungsgesetzmässigkeiten aus. Die Metodologie der sozialen Erkenntnis hat im Hinblick auf die Wertung von den zu erkennenden sozialen Erscheinungen und Zielvorstellungen nicht nur Erkenntnis-, sondern auch Selektionsfunktionen. Beim Erkennen der jeweiligen sozialen Erscheinungen, werden diese gleichzeitig auch vom Gesichtspunkt bestimmter Klassenpositionen aus gewertet.